

ЗМІСТ ПОНЯТЬ «МАЙНО» ТА «ВЛАСНІСТЬ» У РОЗУМІННІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

THE CONTENT OF «PROPERTY» AND «OWNERSHIP» WITHIN MEANING OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: CRIMINAL PROCEDURE DIMENSION

Музиченко О.В.,

*здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена дослідженню поняття «майно» та «власність» у розумінні статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Здійснено критичний аналіз норм національного законодавства, що визначають поняття «майно» та «майнові права». Сформульовано власну позицію щодо розширення поняття «майно» в національному законодавстві.

Ключові слова: власність, володіння, майно, майнові права, кримінальний процес.

Статья посвящена исследованию понятия «имущество» и «собственность» в понимании статьи 1 Протокола № 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики Европейского суда по правам человека. Осуществлен критический анализ норм национального законодательства, определяющие понятие «имущество» и «имущественные права». Сформулирована своя позиция по расширению понятия «имущество» в национальном законодательстве.

Ключевые слова: собственность, владение, имущество, имущественные права, уголовный процесс.

The article investigates concept of «property» and «ownership» within meaning of Article 1 of First Protocol to European Convention on Human Rights and European Court of Human Rights. The critical analysis of national legislation defining concept of «property» and «property rights». Formulated its position on extension of concept of «property» in national legislation.

Key words: ownership, proprietorship, property, property rights, criminal procedure.

Актуальність теми. Однією з основних категорій громадянського суспільства є власність. Загальноприйнято, що більшість вітчизняних та зарубіжних учених, правових та політичних мислителів виокремлюють власність, як необхідну умову становлення громадянського суспільства. Гарантія від втручання з боку держави та інших (третіх) осіб у здійснення власником своїх повноважень, перешкодження перспективі протиправного позбавлення власника його майна, недопустимість дій, які суперечать інтересам власника, можливість захисту зазначеного права становить зміст недоторканності права власності [1, с. 49].

На сьогодні існують різні підходи щодо визначення понять «майно», «майнові права», «власність», «право власності», «обмеження права власності» тощо. Необхідно зазначити, що переважна більшість досліджень із даного питання проведена саме в галузі цивільного права. Проблемним питанням обмеження права власності приділялась увага ще науковцями дореволюційного періоду, зокрема В.І. Курдіновським, Г.Ф. Шершеневичем. На сучасному етапі дослідження питання обмеження права власності займається ряд зарубіжних та вітчизняних науковців у галузі цивільного права: В.П. Камішанський, В.А. Мікрюков, І.П. Кулікова, Т.О. Мечетіна, І.В. Міщенко, Є.О. Мічурін та ін. У науці кримінального процесу поняття майно, власність, обмеження права власності практично не розроблялося. Приділялась увага даному питанню побіжно, зокрема в роботах таких науковців, як: Ф.Н. Багаутдінов, О.В. Верхогляд-Герасименко, Г.М. Куцкір, Н.С. Моргун.

Метою статті є аналіз понять «майно» та «власність» у розумінні практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) у контексті дотримання принципу недоторканності права власності у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль у забезпеченні недоторканності права власності відіграють норми міжнародного права, зокрема право на власність передбачається у ст. 17 Загальної декларації прав людини, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція), ст. 26 Конвенції СНД про права та основні свободи людини.

Так, відповідно до ст. 17 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути позбавлений свого майна» [2].

Відповідно до ст. 26 Конвенції СНД про права та основні свободи людини: «Кожна фізична або юридична особа має право на власність. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, крім як у суспільних інтересах, у судовому порядку і при дотриманні умов, передбачених національним законодавством і загальноновизнаними принципами міжнародного права. Попередні положення, однак, ніяким чином не зачіпають права Договірної Сторони приймати такі закони, які вона вважає необхідним для контролю над використанням предметів, вилучених із загального обігу в державних і суспільних інтересах» [3].

Однак більш повно право на вільне володіння своєю власністю було закріплене в Протоколі № 1 до Конвенції. Зокрема, як слушно зазначає з цього приводу А.А. Яковлев: «а) він став першим міжнародно-правовим актом, яким право людини на володіння власністю було закріплене, як одне з прав людини, при цьому міжнародно-правове розуміння права володіти власністю було суттєво уточнено порівняно зі ст. 17 Загальної декларації прав людини; б) було підсилено ціннісну значущість міжнародно-правового закріплення права на вільне володіння власністю, що має, передусім, соціальне значення, пов'язане зі збереженням певної соціально-економічної системи у державах; в) відбулася конкретизація міжнародно-правового розуміння права на вільне володіння власністю – від особистого права людини до права кожної особи, фізичної чи юридичної, що суттєво розширило межі можливого застосування цієї норми міжнародного права; г) відбулось уточнення поняття «майно» внаслідок його тлумачення Європейським судом з прав людини, що відрізнило зміст цього поняття від закріпленого у Загальній декларації прав людини; д) внаслідок тлумачення Європейським судом з прав людини були встановлені міжнародно-визнані обмеження користування власністю; е) покладення на Сторони міжнародно-правового зобов'язання привести законодавство у відповідність до ст. 1 Протоколу 1; є) відбулося поши-

рення на право вільно володіти власністю міжнародного публічно-правового судового захисту в Європейському суді з прав людини (у загальному міжнародному публічному праві такі механізми відсутні)» [4].

Отже, в ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції зазначено: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [5].

Важливе значення для подальшого дослідження має розкриття змісту вищевказаної статті, її мети та з'ясування сутності понять «майно» та «власність» у розумінні ЄСПЛ. Метою статті 1 Протоколу № 1 є запобігання свавільного захоплення власності, конфіскації, експропріації, вимагання та інших порушень принципу безперешкодного користування своїм майном, до якого багато урядів часто вже вдавалися або схильні вдаватися на практиці [6].

У рішенні у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23.09.1982 року визначено структуру ст. 1 Протоколу № 1: «Ця стаття містить три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам – вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій.

Перед тим, як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм» [7].

Перш ніж розкрити зміст понять «майно» та «власність» у розумінні ЄСПЛ, слід зазначити, що деякі науковці вказують на певні смислові відмінності між оригінальним текстом Конвенції та офіційним перекладом українською та російською мовами. Зокрема М.А. Рожкова з цього приводу зазначає, що вказівка на «власність», яка міститься сьогодні в офіційному перекладі ст. 1 Протоколу № 1 російською мовою (у назві самої статті та її тексті), являє собою не що інше, як неточність, допущену при перекладі на російську мову термінів «property» та «possession». Термін «власність» при перекладі на російську мову використаний еквівалентно поняттю «майно». Резюмуючи вищевказане, автор стверджує, що офіційний переклад на російську мову ст. 1 Протоколу № 1 потребує внесення змін у частині заміни використовуваного у назві та тексті ст. 1 Протоколу № 1 терміну «власність» на термін «майно». Така необхідність обумовлена тим, що в силу допущеної помилки офіційний переклад тексту Конвенції не відображає дійсного змісту, закладеного в даній статті, перешкоджаючи її правильному розумінню та застосуванню, утруднюючи реалізацію гарантованого права кожного безперешкодно користуватися своїм майном [8]. Ця позиція поділяється Д.В. Афанасьєвим [9].

Вивчення ст. 1 Протоколу № 1 в офіційному перекладі українською мовою дозволяє констатувати аналогічну проблему, оскільки як у самій назві, так і тексті вказаної статті також використовуються терміни «власність» та «майно».

Дещо інший підхід до розуміння вищевказаних термінів демонструє Д. Гом'єн, яка вказує, що ст. 1 Протоколу № 1 гарантує право на вільне володіння своїм майном, яке, звичайно, називається правом на власність [10]. Тобто, автор ототожнює два вищевказані терміни.

Ознайомлення з висловленими в юридичній науці поглядами дозволяє констатувати дискусійний та актуальний характер вказаної проблеми.

Однак слід погодитися з науковцями, які вказують на те, що для правильного розуміння і застосування положень, сформульованих у рішеннях ЄСПЛ, необхідно виходити з того, що ст. 1 Протоколу № 1 захищає право на майно [11; 12]. Зокрема, як вказує М.А. Рожкова, під зазначене поняття підпадають не тільки речі (в класичному їх розумінні), які можуть належати приватним особам на праві власності. Під майном ЄСПЛ розуміє й інше майно, майнові права та інтереси, а також інші об'єкти-активи, які мають певну економічну цінність (наприклад, створення власної клієнтури, ліцензії на здійснення певного виду економічної діяльності та інше) [11].

Отже, поняття майно в практиці ЄСПЛ має автономне значення. Зокрема, у справі «Беєлер проти Італії» від 05 січня 2000 року суд зазначив, що поняття «майно» у ст. 1 Протоколу № 1 має автономне значення, яке не обмежується власністю на фізичні речі. Воно є незалежним від формальної класифікації в національному праві: деякі інші права та інтереси, що складають активи, можуть розглядатися як «майно» в цілях даного положення [13].

Відповідно до практики ЄСПЛ для визначення того, що входить до поняття «майно», впроваджено такі критерії:

- економічна цінність права чи інтересу;
- об'єкт володіння повинен бути адекватно визначеним;
- право чи інтерес повинні бути належним чином закріплені в національному праві (відповідно до сталої практики Європейського Суду «володіння» в сенсі статті 1 Протоколу № 1 можуть включати існуючі права власності, зокрема права вимоги, щодо яких особа має «правомірні очікування» стосовно їх задоволення. Відповідно вимога має бути конкретно та адекватно визначеною) [14, с. 686–687].

Практика ЄСПЛ свідчить про досить широке розуміння поняття «майно», зокрема, до майна належать: орендна плата, ліцензія на продаж алкогольних напоїв, ділова репутація [10], право на заняття адвокатською діяльністю, право на заняття рибним промислом, доменне ім'я, частка в статутному фонді Товариства [15] тощо.

Тобто, не слід звужувати сферу дії ст. 1 Протоколу № 1 лише до захисту майна, яке належить особі на праві власності, оскільки вказана норма поширюється і на майно, яким особа може володіти на підставі іншого законного права, наприклад, права оренди тощо.

В українському законодавстві використовуються такі визначення поняття «майно»: відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК України майном, як особливим об'єктом, вважаються: окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. В ст. 139 ГК України вказується, що майном є сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Розбіжності у визначенні майна між ЦК України та ГК України полягають у тому, що в ГК: а) використано більш широкий за значенням, у порівнянні з «майном», термін «цінності» [16, с. 10]. Крім того, ЦК України відносить до майна підприємство, як єдиний майновий комплекс (ст. 191). У той же час відповідно до ч. 1 ст. 62 ГК України підприємство є самостійним суб'єктом господарювання. Слушною з даного приводу є позиція А.М. Мірошніченка: «Цілком невиннованим і неприпустимим є, на наше переконання, вміщення аналогічних норм у різних галузях законодавства – прямим і неминучим наслідком цього є колізії. ...Шкідливою є практика відтворення у спеціальних актах по відношенню до якоїсь більш вузької ситуації загальних положень» [17, с. 81]. У Законі України «Про оцінку майна, майнових прав та

професійну оціночну діяльність в Україні» також визначено поняття «майно»: майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності. Поняття «майно» також міститься в Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, яка підписана від імені України 31.10.2003 року та ратифікована Верховною Радою України 18.10.2006 року. Відповідно до ст. 2 вказаної Конвенції «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них.

З огляду на вказане, очевидним є шлях подолання колізій у національному законодавстві щодо вказаного питання: поняття «майно» повинно бути визначено у ЦК України і виключене з ГК України та інших нормативно-правових актів.

Якщо поняття «майно» отримало своє визначення в ЦК України, то визначення поняття «майнові права» у ЦК України відсутнє. Воно міститься в Законі України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». Так, у ст. 3 визначено, що майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги. З вказаного визначення можна зробити висновок, що майновими є такі права, що мають економічний зміст, грошову оцінку, характеризуються невідчужуваністю, і до яких відносяться як речові (зокрема право власності), так і зобов'язальні права [16, с. 10].

Виходячи з аналізу ЦК України, ГК України, Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», ст. 1 Протоколу № 1 та практики ЄСПЛ, слід зазначити, що розуміння поняття «майно» в українському законодавстві залишається дещо вужчим, ніж у розумінні ЄСПЛ. Крім того, не слід отождествлювати поняття «майно» та «власність» при застосуванні ст. 1 Протоколу № 1, оскільки це звужує сферу застосування вказаної норми.

Вищевказаним нормам міжнародного права кореспондують статті 13 та 41 Конституції України, в яких вказується, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [18].

Однак основне навантаження щодо регулювання відносин власності припадає на норми цивільного права, які конкретизують конституційні положення, визначаючи поняття та зміст права власності, суб'єктів права власності, форми (види) права власності, підстави його виникнення та припинення, здійснення, порядок та підстави його захисту. Зокрема ч. 1 та 2 ст. 321 ЦК України деталізує конституційний принцип непорушності права власності, відповідно до якого право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом [19].

Слід зазначити, що в чинному КПК України, на відміну від КПК України (1960 року), також встановлено принцип недоторканності права власності. Відповідно до ст. 16 КПК України позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом. На підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення [20].

Отже, норми КПК України, закріплюючи принцип недоторканності права власності, одночасно допускають можливість його позбавлення та обмеження. При цьому слід зазначити, що позбавлення права власності допускається лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. Прикладом позбавлення права власності є конфіскація майна. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 354 ЦК України до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом [19]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 59 КК України покарання у вигляді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого [Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>].

Заходами процесуального примусу, пов'язаними з обмеженням права власності особи, є: застава, ізоляційні заходи (у випадку залишення без нагляду майна підозрюваного, обвинуваченого), особиста порука, тимчасовий доступ до речей і документів (у випадку надання можливості вилучення речей і документів), тимчасове вилучення майна, арешт майна, обшук, вирішення питання про речові докази.

Висновки. Отже, незважаючи на визнання і закріплення недоторканності права власності на міжнародному та національному рівні, реалізація даного права, як і більшості інших прав і свобод людини, не може носити абсолютного характеру. Загалом, у вищевказаних міжнародних актах та нормах національного законодавства передбачено, що право власності може бути обмежене.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація – Х.: Право, 2012. – 768 с.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26.05.1995 // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_070.
4. Яковлев А.А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Яковлев А.А.; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 183 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mydisser.com/search.html>.
5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
6. Рішення у справі «Маркс проти Бельгії» від 13 червня 1979 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461417/2461417.htm>.

7. Рішення у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23.09.1982 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_098/page.
8. Рожкова М.А. К вопросу о понятии «собственность» в Конвенции «О защите прав человека и основных свобод» и практике Европейского суда по правам человека / М.А. Рожкова // Журнал российского права. – 2006. – № 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.law.vsu.ru/.../doplit/espch_property.doc.
9. Афанасьев Д.В. Нюансы защиты имущества юридических лиц в Европейском суде по правам человека // Хозяйство и право. – 2011. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echr.in/ARTICLE/HiP-2011-6.html>.
10. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. Львів: Кальварія, 1999. – 176 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/631210/>.
11. Рожкова М.А. Понятие «имущество» в правоположениях Европейского суда по правам человека // Объекты гражданского оборота: Сборник статей / Отв. ред. М.А. Рожкова. М.: Статут, – 2007. – С. 95–112. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.center-bereg.ru/o4875.html>.
12. Афанасьев Д.В. Нюансы защиты имущества юридических лиц в Европейском суде по правам человека // Хозяйство и право. – 2011. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echr.in/ARTICLE/HiP-2011-6.html>.
13. Рішення у справі «Беєлер проти Італії» від 05 січня 2000 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2462.html.
14. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції [Текст] / С.В. Шевчук. – Вид. 3-є. – К.: Реферат, 2010. – 848 с.
15. Сагдеева Л.В. Право на защиту собственности в актах Европейского суда по правам человека. – Статут. – 2014. – 319 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legascom.ru/notes/814-zachita-prava-sobstvennosti-v-aktah-esph>.
16. Спасибо-Фатеева І.В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності [Текст] / І.В. Спасибо-Фатеева // Укр. комерц. право. – 2004. – № 5. – С. 9–18.
17. Мірошніченко А.М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 270 с.
18. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 26.06.1996 // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
21. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.